

Руснак В. І.,

старший викладач

кафедри міжнародних комунікацій

Ужгородського національного університету

E-mail: ruvita@ukr.net

ТРОПОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗООСЕМІЧНИХ ФРАЗЕМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті йдеться про тропотвірні особливості зоосемічних фразем і їх класифікацію в англійській та українській мовах. Розглянуто етимологічно-діахронний і синхронний аспекти мотивації фразеологічного значення досліджуваних одиниць. Зроблено висновок про те, що запропонований у статті параметричний опис не тільки значною мірою змінює саму методичку дослідження фразеологічних одиниць, а й веде до формулювання нових теоретичних постулатів.

Ключові слова: тропотвірні особливості, зоосемічні фраземи, етимологічно-діахронний, синхронний, фразеологічне значення.

Тропами (від грецьк. *tropos* – поворот, зворот, зворот мовлення) прийнято вважати слова або словосполучення, вжиті в переносному, образному значенні для посилення зображальності й виразності мовлення [3, с. 520]. Таке тлумачення троп тривалий час належало до найбільш поширених і конкретизувалося вказівкою, в першу чергу, на окремі тропи, напр., метафору, метонімію, синекдоху, а згодом і на епітет, гіперболу, літоту, оксиморон, перифраз тощо, які в сукупності і складають клас троп. Їхня суть полягає в зіставленні поняття у традиційному вживанні лексичної одиниці та поняття, що передається тією ж одиницею в художньому мовленні під час виконання спеціальної стилістичної функції.

Тропи відіграють важливу, хоча й допоміжну роль у тлумаченні й інтерпретації тексту. Лінгвістичне вивчення тропів веде дослідника до необхідності, з одного боку, зосередити увагу на глибинних проблемах синхронної семантики, а з іншого – припускати наявність її зв'язку з діахронією і навіть

створювати можливість реконструювати вихідний троп, що слугував джерелом виникнення всієї різноманітності теперішніх конкретних троп.

Виходячи з того, що фразеологічні одиниці (далі – ФО) виступають як такі знаки, в основі початкового формування яких лежить, як правило, образ “протоситуації”, осмисленої у певному контексті (історичному, культурному, соціальному і т. ін.), видається доцільним зосередити увагу статті на тому зв’язку, який простежується між двома фразеологічними картинами світу – вихідною й результативною. Таке простеження і входить в мету дослідження, досягнення якої пов’язане з необхідністю виконання таких завдань, як визначення тропів і їхніх різновидів та характеристикою тропотвірних особливостей у кожному з них. Матеріалом дослідження слугував „Англо-український фразеологічний словник”, укладений К. Т. Баранцевим, що містить близько 30 000 фразеологічних висловів. К.: Знання, 2006. 1056 с.

Як відомо, вихідна фразеологічна картина світу конструюється значеннями образних субстратів, які під час свого виникнення були дослівно зрозумілими для її носіїв та буквально сприймалися й інтерпретувалися. Результативна фразеологічна картина світу як частина актуальної мовної містить у собі сигніфікативні значення фразеологізмів, характерні для їхнього сучасного вжитку. До тропотвірних механізмів ми відносимо такі:

1. Метафоричний (простий) троп. Базовим різновидом цього тропа в утворенні фразеологізму є метафора (від грецьк. *metaphora* – перенос) як приховане порівняння, що здійснюється шляхом застосування назви одного предмета до іншого й виявлення, таким чином, будь-якої його важливої риси. До таких рис, у першу чергу, належать імена реляційного значення, що утворюють метафоричні перифрази, напр.: англ. *X picked up his ears* – укр. ‘*X нагострив вуха*’, тобто ‘прислухався’ (пояснюється поведінкою тварин, які, почувши небезпечний шорох, наближення вовка і т. ін., водять вухами); англ. *X took a burden on himself* – укр. ‘*X одягнув хомут на шию*’; англ. *to fall into smb. ’s clutches* – укр. ‘*попасти кому-небудь у лапи*’; англ. *to tighten the noose around the neck of smb.* – укр. ‘*тугніше затягти петлю на чийсь шиї*’.

Метафоричне переосмислення є найпоширенішим тропотвірним механізмом [9; 11]. Його особливості в зоосемічній фразеології неодноразово були предметом уваги дослідників різних мов [4; 13; 5; 10; 6].

Безперечний науковий інтерес викликає і порівняльно-зіставне вивчення зоометаформ у різних мовах. Метафоричне використання зоонімів відіграє важливу роль у формуванні мовної картини світу її носіїв. Важливим аспектом розуміння й класифікації переносних значень є виявлення спільності та відмінності в зооморфізмах різних мов на основі національної специфіки цих метафоричних значень. Наукою доведено, що народи світу характеризуються своїм власним менталітетом, який є підґрунтям для формування семантичних відмінностей у різних мовах. Розмовляючи ними й дотримуючись відмінних звичаїв, традицій, вірувань та характеризуючись неоднаковим психічним складом, представники тих чи інших етносів по-своєму описують поведінку й зовнішній вигляд тварин, птахів, комах, плазунів тощо.

Незважаючи на однакову зовнішність і ті самі поведки різновидів тваринного світу, доступних для представників певних мовних спільнот, кожен із них може вважати одні риси привабливими, а інші – неприйнятними та навіть огидними. Так, носій однієї мови вибирає за основу метафоричного переносу зовнішній вигляд тварини, носій іншої – поведінку, а третій може не метафоризувати цей іменник узагалі, оскільки конкретизовані вище (представником іншого соціуму) особливості тварин не видаються для них такими, що заслуговують на достатню увагу. І, як наслідок, можуть відбутися корінні або незначні відмінності значень, чи навіть повна відсутність метафоричного переносу. Проте універсальною рисою для всіх мов є здатність мислення людини переносити деякі характеристики у своєрідній поведінці й зовнішності тварин на ту чи іншу людину. Цей факт є переконливим доказом того, що в число семантичних характеристик як тварини, так і людини входять одні й ті самі схеми. При цьому денотативні семи тварин можуть відповідати конотативним семам людини й емотивно приписуватися їй. Саме зіставний аналіз допомагає виявити збіги, відмінності та особливості метафоричного використання

зооморфізмів для характеристики людини, її внутрішнього й зовнішнього світу, а також найуніверсальніших життєвих ситуацій.

2. Уособлення (персоніфікація) як утілення чого-небудь в образі живої істоти, напр., англ. *it would make a cat laugh* – укр. ‘*кіт наплакав*’, тобто ‘мало, зовсім недостатньо’. Принагідно зауважимо, що в англійській та українській мовах наголошуються цілком протилежні прояви емоцій із боку такої розповсюдженої свійської тварини, як кіт у фразеологізмах на позначення малої (недостатньої) кількості чого-небудь. В англійській мові кіт сміється, а в українській, навпаки – плаче. Цей факт, на наш погляд, є підтвердженням наявних у лінгвістичній літературі неодноразових висловлювань про те, що представники українського етносу більше схильні приписувати тваринам прояви негативного реагування на те, що англійцям видається позитивним. Сказане простежується і щодо риб, напр., англ. *as if by magic* – укр. ‘*по щучому велінню*’, тобто ‘чудесним способом, як у казці’, коли йде мова про щось нездійсненне.

3. Гіпербола як стилістичний прийом надмірного перебільшення для посиленого враження є поширеним як в англійській, так і українській мовах, напр., англ. *X makes a mountain out of a molehill* – укр. ‘*X робить із мухи слона*’; англ. біблійний вираз *it is easier for a camel to pass through the eye of a needle* – укр. ‘*легше верблюду пройти через вушко голки*’; англ. *X is rolling in money* – укр. ‘*у X гроші кури не клюють*’ (залежно від контексту виникають різні відтінки перебільшення).

4. Порівняння як слово або вислів, що містить у собі уподібнення однієї сутності іншій і проявляється у вигляді:

а) фразеологізмів, які характеризуються наявністю формальних показників порівняння: 1) порівняльних сполучників: англ.: *as, as...as, like*, укр.: ‘*як, ніби, наче, неначе, що*’ та ін., напр.: англ. *like water off a duck's back* – укр. ‘*як з гуски вода*’, тобто ‘все ні по чому, нічого не хвилює, не стосується кого-небудь, нічого не діє’. Референція до різних представників свійської птиці (в англійській мові – до качки, а в українській – до гуски) засвідчує більшу

важливість у господарській діяльності соціуму тієї птиці, назва якої виявилася компонентом фразеологічної одиниці в момент її утворення; англ. *like dumb animals* – укр. ‘як німі тварини’. Уживається тоді, коли мова йде про безслівну реакцію; англ. *X is (about) as useful as a boar* – укр. ‘як від цана – ні шерсті, ні молока’, тобто констатується відсутність користі від кого- або чого-небудь; англ. *as a hog on ice* – укр. ‘як корова на льоду’, тобто ‘незграбно, неспритно’; (як бачимо з наведених прикладів незграбність в англ. соціумі асоціюється зі свинею, в українському – з коровою); англ. *like dog(s) and cat(s)* – укр. ‘як кіт із собакою’, вживається тоді, коли мова йде про людей, які не можуть жити мирно і дружно; англ. *like a rat in a hole* – укр. ‘як загнаний звір’, тобто ‘у безвихідному становищі’; англ. *X’s handwriting is (like) chicken’s scratching* – укр. ‘почерк X виглядає як результат дії, здійснений курячою лапою’ і вживається тоді, коли мова йде про нерозбірливий від руки написаний текст; англ. *to work like a (real) dray-horse* – укр. ‘працювати як ломовий кінь’, тобто ‘багато й важко працювати’; англ. *drop like flies* – укр. ‘мруть як мухи’, тобто ‘у великій кількості’; англ. *to break a fly on the wheel* – укр. ‘стріляти з гармат по горобцях’, тобто завищувати вживані заходи; англ. *as quiet as a mouse* – укр. ‘тихий як мишка’, тобто ‘скромний незамінний, боягузливий’; англ. *packed like sardines* – укр. ‘набиті як оселедці в бочці’, тобто ‘дуже тісно’ (про велику кількість людей), як правило, у певному приміщенні, транспорті; англ. *to grin like a Cheshire cat* – укр. ‘(постійно) безпідставно усміхатися на весь рот, скалити зуби’; англ. *at the snail’s pace* – укр. ‘черепашим кроком’, тобто ‘дуже повільно’;

б) фразеологізмів, які не мають формальних показників порівняння й оформлення за допомогою повного паралелізму, напр., англ. *he that lives with the wolves learns to howl* – укр. ‘з вовками жити – по-вовчи вити’, вживається як порада людині звикати до навколишніх, тобто ‘робити так, як ті, у середовище яких вона потрапила’.

Розгляд порівнянь серед тропів здійснений нами для того, щоб показати всі механізми фразотворення, хоча повної впевненості дослідників у тому, що

порівняння є тропом, дотепер немає. Проте залишаються й сьогодні актуальними слова В. І. Королькової про те, що: *”Наявність у порівнянні горизонтального розгортання, тобто синтаксичної будови, здавалося б, дає підставу відносити це явище до фігур. Однак, той факт, що порівняння й метафора ґрунтуються на одному й тому ж принципі зв’язку семасіологічних компонентів (компаративність), близькі, якщо не тотожні, за функцією, змушують підводити порівняння під категорію тропа. Із точки зору, яка тут обґрунтовується, порівняння не належить до фігур; це словесна кваліфікація автологічного типу, що ґрунтується на принципі подібності”* [8, с. 73].

Тропотвірні механізми лежать в основі організації смислової єдності фразеологізмів, вони відіграють роль посередників між прямим значенням первісного вільного словосполучення і сигніфікативним значенням фразеологізму. Це “посередництво” не може не співвідноситися з мовною картиною світу. При цьому утворюється така сукупність сигналів, яка синтезує значення і прямо чи опосередковано впливає на правила вживання фразеологізму в мовленні.

5. Етимологічно-діахронний і синхронний аспекти мотивації фразеологічного значення. У зв’язку зі зверненням до проблем мотивації фразеологічного значення (далі – ФЗ) і внутрішньої форми (далі – ВФ) фразеологізму необхідно звернути увагу і на її етимологічний аспект дослідження. ВФ фразеологізму наділена цілою низкою функцій, головними серед яких є такі:

1) функція, що співвідносить ВФ з образом-прототипом (зазвичай ототожнюється з буквальним прочитанням зовнішньої форми, тобто плану вираження фразеологізму);

2) функція, що ототожнює ВФ фразеологізму з образом-гештальтом, який є “згустком” асоціативно-образних рис, що утворюють гносеологічний образ прототипної ситуації;

3) ВФ вступає у корелятивні зв’язки з:

а) етимологічним значенням ФО, що є надійним підґрунтям для розшифрування ВФ;

б) категорією мотивованості, яка “поєднується з кількісною і якісною

інформацією відносно семантичного зв'язку між значенням і зовнішньою формою його вираження (пор. укр. 'знімати стружку з кого-небудь', тобто 'суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь за щось', у якому ВФ мотивована і 'вішати (всіх) собак', тобто 'звалювати вину на когось, обмовляючи, безпідставно звинувачуючи когось у чому-небудь', у якому ВФ немотивована [1, с. 63]).

На відміну від етимологічної мотивації, яка є ВФ фразеологізму в початковий момент його утворення, синхронна мотивація спирається на сучасну асоціативно-образну репрезентацію ВФ фразеологізму. Див., напр., англ. *X lost his get-up-and-go* – укр. 'X опустив крила', тобто 'впав у відчай, втратив здатність або бажання робити що-небудь, перестав діяти'. Цей вислів використовується тоді, коли мається на увазі несхвалення. Саме значення фразеологізму мотивується образом птаха, що опустив крила і, звісно, не здатен до польоту. Англ. *to lick one's boot (feet, shoes)* – укр. 'лизати п'ятки', тобто 'перебувати в повній підлеглих, демонструвати рабську покірність, намагатися догоджувати кому-небудь'. Оскільки цей фразеологізм є носієм значення добровільного приниження у знак відданості й повної покірності, то ті, хто його вживають щодо інших осіб, висловлюють своє презирливе ставлення до них.

Етимологічно зумовлена мотивація фразеологізму з плином часу може стати забутою й замінитися синхронною мотивацією. Напр., англ. *it is easier for a camel to pass through the eye of a needle* – укр. 'легше верблюду пройти через вухо голки'. Уживається тоді, коли мова йде про повну неможливість зрозуміти або здійснити що-небудь. Автор, який започаткував це висловлення, мав на увазі не верблюда, а товстий якірний канат як зазначено у старих грецьких рукописах Нового Заповіту, де замість нинішнього *Kamelos* ("верблюд") було цілком інше слово – його омонім *Kamilos* ("канат"), що згодом привело до цілковитого спотворення первісного змісту. Крім того, побутує думка і про те, що замість вушка голки малися на увазі вузькі ворота застав Єрусалиму, через які верблюду пройти було неможливо або майже неможливо [2, с. 74].

Два аспекти мотивації ФЗ – етимологічно-діахронний і синхронний – узаємодіють між собою. Загалом, на семантичному рівні параметризація мовної картини світу, що конструюється у фразеології, дає змогу глибше вивчити співвідношення субстратів і сигніфікативних значень фразеологізмів та повніше представити моделювання ВФ ФО. У вивченні фразеології взагалі та ВФ зокрема не простежується різкої межі між синхронією й діахронією. Забування первісної ВФ фразеологізму і, відповідно, етимологічної мотивації може відбуватися поступово так само як і перехід від етимологічної мотивації до синхронної. Тому, на думку В. Зіміна, є реальна підстава для введення такого поняття, як “Синхронна етимологія, що має справу з такими фразеологізмами, внутрішній образ яких поки що “прозорий”, хоча часто вже до нього торкалася “тінь забуття”. Синхронна етимологія має характер роз’яснення ВФ фразеологізму, особливостей значення і вживання” [7, с. 32–34].

В. М. Топоров із цього приводу цілком слушно зауважував: *“Одним із найсерйозніших непорозумінь у царині етимологічних досліджень було ігнорування синхронного підходу до етимології, зневага до етимології сучасної мови, до перевірки походження етимологічно прозорих слів. Тим самим етимологія позбавилася змоги експериментувати. Хіба немає суперечності в тому, що, цікавлячись етимологією слів багатовікової давнини та знаючи, що через тисячоліття вчені будуть досліджувати питання про етимологію слів, що виникли у ХХ столітті, ми байдужо ставимося до тих норм етимологізування, які наявні в мовленнєвих колективах сьогодення?.. Невже неодмінною умовою етимології є наявність багатовікової дистанції між часом походження слова і етимологом?”* [12, с. 52]. Це розмірковування вченого повною мірою стосується і ФО.

Підсумовуючи сказане вище, зауважимо, що характеристика макрокомпонентів семантичної структури, властивих зоосемічним фразеологічним одиницям як в англійській, так і українській мовах, утворених за допомогою різних тропотвірних механізмів, переконливо доводить, що параметричний опис значною мірою змінює саму методикку дослідження ФО і веде до формування суттєво нових теоретичних

постулатів, із одного боку, й напрацювання оригінальних класифікаційних концепцій – із іншого. Крім того, функціонально-параметричний опис ФО – зручна форма репрезентацій не тільки теоретичних, а й прикладних знань, необхідних для викладання мов у вищих навчальних закладах, а також для укладання нових двомовних фразеологічних словників – як англо-українського, так і українсько-англійського.

Предметом подальших наукових пошуків тропотвірних механізмів зоосемічних фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах може бути виявлення й опис їхнього прагматичного аспекту.

Список використаної література

1. Астахова Э. И. Внутренняя форма как смысло-различительный фактор в семантической парадигме идиом / Э. И. Астахова // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: Тезисы сообщений школы-семинара 13–17 ноября 1990 г. – Орел, 1990. – С. 65–74.

2. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. 3-є видання стереотипне / К. Т. Баранцев. – К.: Знання, 2006. – 1056 с.

3. Бирих А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб., 1998.

4. Битокова С. Х. Метафорическое использование зоонимов в формировании языковой картины мира // Проблемное описание и преподавание романо-германских языков (семантика и структура слова, предложения, текста). – Нальчик, 1996. – С. 18–32.

5. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

6. Буробин А. В. Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка: дис. ... кандидата филол. наук / А. В. Буробин. – М., 1994. – 176 с.

7. Захарова Д. В. Сопоставительный анализ зоометафоры русского и английского языков // Романо-германские исследования и методика преподавания иностранных языков. Часть 2. – Томск, 1998. – С. 31–49.

8. Зимин В. И. Синхронная этимология фразеологизмов, пословиц и поговорок // Vocabulum et vocabularium. Сборник научных трудов по лексикографии. Вып. 6. – Харьков, 1998. – С. 31–49.

9. Корольков В. И. К теории фигур // Сборник научных трудов МГПИИЯ имени Мориса Тореза. – 1973. – № 78. – С. 69–81.

10. Рысева Е. А. Тропеические механизмы идиомообразования и их связь с языковой картиной мира // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: тезисы сообщений школы-семинара (13–17 ноября). – Орел, 1990.

11. Свионтовская С. В. Некоторые аспекты семантической структуры зооморфизмов // Молодая наука-1. – Пятигорск, 1994. – С. 64–75.

12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 286 с.

13. Топоров В. Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа // Вопросы языкознания. – 1960. – № 3. – С. 61–78.

14. Чепкова Т. П. Отанималитическая фразеология русского языка (опыт системного анализа): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Т. П. Чепкова. – М., 1994. – 178 с.

Руснак В. И. Тропообразовательные особенности зоосемических фразем в английском и украинском языках.

Аннотация

Статья посвящена изучению тропообразовательных особенностей зоосемических фразем и их классификации в английском и украинском языках. Рассматриваются этимолого-диахронический и синхронический аспекты мотивации фразеологического значения исследуемых единиц. Делается вывод о том, что предложенное в статье параметрическое описание не только в значительной степени меняет методику исследования фразеологических единиц, но также ведет и к формулированию новых теоретических постулатов.

Ключевые слова: тропообразовательные особенности, зоосемические фразеологические единицы, этимолого-диахронический, синхронический, фразеологические значения.

Rusnak V. I. The Trope-Forming Peculiarities of Zoosemic Phrases in English and Ukrainian.

Summary

The article deals with studying the trope-forming peculiarities of zoosemic phrases in English and Ukrainian. The etymological and diachronic as well as synchronic aspects of motivating phraseological meaning of the units under investigation are also taken into account. The conclusion is made that the proposed in the article parametric description not only changes the methods of analyzing phraseological units, but also leads to the formulation of new theoretical postulates.

Proceeding from the assumption that phrases are the signs, the initial formation of which is underlain, as a rule, by the image of "the protosituation", comprehended in a certain context (historical, cultural, social, etc.) the attention of the article focuses on two phraseological world models – initiative and resultant. The trope-forming devices are the following:

1. Metaphorical (simple) trope. The basis variety of this trope in the formation of phrases is metaphor (from Greek metaphor – transference) as a covert comparison, performed by means of applying the name of one object to another and revealing any of its significant features.

2. Personification as imbodiment of anything in the image of a living creature.

3. Hyperbole is a stylistic device of excessive exaggeration for the intensified impression. Diverse shades of exaggeration arise depending on the context.

4. Comparison as a word or expression, comprising assimilation of one essence to another and manifests itself in the form of:

a) phrases, characterized by the availability of formal comparison indices,

b) phrases, having no formal indices of comparison and execution by means of complete parallelism.

5. Etymological-diachronic and synchronic aspects of motivating phraseological meaning.

Summing up the above-mentioned, we would like to remark that the description of the semantic structure macrocomponents inherent in zoosemic phrasemes both in English and Ukrainian, formed by means of different trope-forming devices convincingly proves that the parametric exposition significantly changes the methods of phraseological studies and leads to the formulation of essentially new theoretical postulates, on the one hand, and elaboration of original classificational concepts, on the other.

The subject-matter of further scholarly investigation of trope-forming zoosemic devices in the languages under consideration may be revelation and description of their pragmatic aspect.

Keywords: *trope-forming peculiarities, zoosemic phraseological units, etymologic and diachronic, synchronic, phraseological meaning.*